

GYVIEJI ARCHYVAI

Sodas prie Krūčiaus (1994 – 2012)

Lietuviškos novelės meistras Juozas Aputis Zervynose prie Ūlos yra šitaip kalbėjęs: kai rašai ką nors apie savo gyvenimą, atsimink, kad viskas tau yra svarbu ir įdomu, o paskaito kitas – ir nelabai... Visada prisimenu tai. Bet žinau ir kitą pamokymą: savo krašto istoriją geriausiai supranti tada, kai skaitai, ką gyvieji rašo apie gyvuosius

2001 – 2005 metai

Kas šiame penkmeteje atsitiko, ką galiu atsiminti, nepažiūrėjęs į savo kasdieninius to meto užrašus?

Ir dvidešimties centimetrų, ir vieno metro gylyje suradome nuo ugnies ir dūmų pajodusius akmenis, kažkokius pamatus, senovinių *ciagly* skeveldras ir penkioliktojo amžiaus keramiką su mažais žėručio kristalais. Nejaugi taip greitai išsipildo užkasto lobio „pažadas“? Bet atvažiavo archeologas Vykintas Vaitkevičius, nusileido į griovį, kuri su Merkinės mokytojo Silvestro Pūčio moksleiviais iškasėme net pusantrą metro gilumo, – ir paprašė viską užversti. Aš bandau aiškinti, kad niekas mūsų neapkalbins juodąja archeologija, nes viskas, ką radome, tebėra išsaugota, bet į jokių kompromisų Vykintas nesileidžia: čia yra labai brangūs sluoksniai, gali būti ir pinigų, ir senovinių koklių, ir ko tik nori, todėl laikyti šitą šurfa po atviru dangumi yra nusikalimas. Storos puodų šukės su aiškiai matomu žėručiu tikrai yra labai senos, gal net Liškiaivos pilies statybos amžininkės, o tie akmenys, giliai sukrauti tarsi koks pamatas, taip pat labai paslaptingi. Taip giliai po žeme jie yra todėl, kad čia, šalia Vaikšnorų Ravo, žema vieta, ir visą žemę virš svarbių archeologinių sluoksnių vandens srautai atnešė iš kitur. Gal čia buvo ūkinė dvaro dalis, o dvaro rūmai – ant šitos kalvelės, kur dabar želia raudonieji dobilai... Vykintas Vaitkevičius lyg tikras pėdsakys žvalgosi po nedidelę Botanikos sodo teritoriją, per keliolika minučių pasako daugiau nei vietiniai žmonės, kurie aiškina niekada nieko čia nebus. Žinoma, archeologo kalba irgi kol kas yra tik hipotezės, bet jos labai svarbios. Liškiaiviškiai nieko tikra pasakyti negali, tautosaka irgi ši kartą nebyli, o štai paprasčiausias kastuvai ir profesionalus žvilgsnis mus gali sugrąžinti į penkiolikto amžių.

Po šitokių susitikimų darosi nebeaišku, kas čia iš tikrųjų yra svarbiausia, ką galima daryti, o ko negalima. Archeologinių radinių ekspozicija šalia retųjų senovinių augalų sklypo tikriausiai nebūtų joks akibrokštas, bet kaip tai padaryti, jeigu archeologams visa Lietuva dabar yra tokia neatrasta žemė. Jie paprasčiausiai nespėja, o be archeologų pagalbos kasinėti tikrai negalima.

Bet gal reikia mažiau galvoti apie visokias kliūtis ir problemas, o daryti tai, ką galima. Todėl pradėjome su Vilkaivinio mokyklos moksleiviais

kasti būsimąjį kelio pylimą, ir greit paaikškėjo, kad ir šį darbą galima padaryti gražiai ir įdomiai. Keliukas turi truputį vingiuoti, pylimas, nors ir neaukštas, bet vistiek jau sukuria visai kitokias sąlygas augalams ir vabzdžiams, taigi taip pat galima galvoti apie tą natūrinio ūkio įvairovę, kuri kadaise čia buvo. Mes dar atsimename, kad senųjų sodybių kiemuose ir prie keliukų žaliavo kalakutžolės (žasinės sidabražolės), takažolės, baltieji dobiliukai ir gysločiai. Todėl ir čia, prie Krūčiaus ir Vaikšnorų Ravo takų turėtų atsirasti tos senojo kiemo žolės... Kokie kiti darbai padėjo mums „prisijaukinti“ Sodo teritoriją? Šalia Vaikšnorų Ravo, prie Kurmių užtvankos, pasidarė savotiška Saulės laikrodžiai: du paprasti stulpeliai įkasti taip, kad birželio 24 – ają rodytų, kur yra Pietūs. Saulė tada būna aukščiausiai, ir tai atsitinka be dvidešimties minučių pirmą valandą. Dabar ir be laikrodžio laiką apytikriai žinuosime, kai būsime prie tų stulpelių... Visą, žinoma, reikia daryti su saiku – nei takai, nei kokie stulpai, nei rūšių natūralizacijos buveinės neturi konkuruoti su Gamtos sukurtais kraštovaizdžio akcentais. Išlakūs juodalksniai rodo, kur yra požeminės upės, ir būtų negerai, jei tuos juodalksnius kas nors paslėptų. Tuos vešlius juodalksnius reiktų regėti iš bet kurios Botanikos sodo vietos. Bet jau yra savaime išaugusių pavienių pušų ir beržų, kurie „suskaldo“ erdvę, sustabdo žvilgsnį. Ką daryti? Štai kodėl landšafto architekto profesija yra sunkiausiųjų profesijų penketuke. Jeigu jau žmogus užsigeidžia tvarkyti bent aštuonių hektarų teritoriją – parodyti ir natūralų grožį, ir saikingos introdukcijos privalumus, ir tradicinių gėlių darželių spalvas – būtinai susidurs su dilemomis ir sunkiai išsprendžiamais prieštaravimais.

Norint labiau pajusti, koks nelengvas yra Sodo kūrejo darbas, geriausia būtų iš Krūčiaus pakrančių panemumais keliauti į Ulioko Ravą. Čia dar tikrai galima pamatyti, kaip kuria Gamta. Atrodo, kad niekada žmogus nebuvo nusileidęs į Ulioko Ravą su darbo pabūklais, medžiai augo ir krito į gilų kanjoną, o šaltiniuose pakrantėse žaliuoja natūralios pievos, į kurias ateina tik miško žvėrys. Leidžiantis į šią erozinę raguva pirmiausia mus nustebina labai dideli ir vešlūs paprastųjų šertvių sąžalynai. Artėjant prie Nemuno slėnis šiek tiek praplatėja, ir tada galima grožėtis šlaituose žaliuojančiomis šimtmetėmis eglėmis, kurių pavėsyje auga

keisti ir gražūs grybai – tuščiaiduriai žvaigžduliai. Paslaptingai Ulioko Rave atrodo ir keturlapės vilkauogės, ir vešlios europinės pipirlapės... Gamta čia nesukuria didelės biologinės įvairovės, bet visos retos ir apyretės rūšys atrodo labai gerai, o nuo senatvės griūvančių medžių sąvartyuose susikuria geros sąlygos miško paukščiams ir vabzdžiams. Kultūrinio ir laukinio kraštovaizdžio skirtumai Dzūkijoje turbūt labiausiai ir išryškėja, Ulioko Ravą palyginus su Krūčiaus žemupiu.

Žinoma, svečiams iš Marijampolės ar Vilkaiviskio krašto, kur miškingumas nesiekia nė dešimties procentų, ir visa mūsų Sodo prie Krūčiaus teritorija gali pasirodyti pakanamai laukiniai, o Ulioko Ravas jau tikrai panašus į Uralo priekalnes, nes čia tikrai jaučiamas šiaurietiškas saikingumas ir rūstumas. Bet ir Šiaurinių universiteto botanikos sodo direktorė Vida Motiekaitytė mūsų kuriamą Sodą prie Krūčiaus įvertino kaip nesugadinto pirmųjų kraštovaizdžio pavyzdį. Atrodo, kad labai tinkamoje vietoje padarėme suolelį ant aukšto Krūčiaus kranto, šalia dvikamienės liepos: žemai upelis šniokščia per akmenų slenksčius, o čia pat žaliuoja vaistinės šventagaršvės ir miškiniai skudučiai, obuolius nokina neskiepytos, bet geros obelys. Viskas kartu – ir laukinė Gamta, ir žmogaus godojami augalai bei medžiai.

Lietuvos žemės ūkio universiteto magistrantas Alius Baranauskas 2005 – aisiais metais sėkmingai apsigynė magistro darbą tema „Retųjų ir nykstančių rūšių natūralizacijos galimybės Dzūkijos nacionalinio parko Liškiaivos botanikos sode“. Dirbome, žinoma, kartu. Ir žiedus skaičiavome, ir šienavome, ir be saiko plintančius šėvamedžius kirtome.

Išskyrėme devynias tikrai natūralias buveines: didžiažiedės rusmenės, miškinės lelijos, vaistinės šventagaršvės, daugiametės blizgės, gebenės lipikės, žalsvosios naktižiedės, lietuviškosios naktižiedės, paupinio jonpaparčio, plačialapio šaukščio.

Prie natūralių buveinių labai artėja ir tie pusiau natūralūs ploteliai Retųjų augalų sklype, kur auga pieviniai šalavijai, totorinės naktižiedės, kvapiosios stumbrazolės, poriniai česnakai, kampuotieji česnakai, dirvinės raugės, Borbašo gvazdikai, šiliniai gvazdikai, smaliukės, miškiniai pelėžirniai, šlakinės kregždūnės, vaistiniai valerijonai, paprastieji raudonėliai, paprastieji sinavadaai, kalniniai skareniai,

Henrikas Gudavičius

G.Kajėno nuotr.

šilinės perkūnropės, dygliuotosios kardažolės, aukštosios dedešvos, smiltyniniai gysločiai, dirviniai progailiai, tripirštės uolaskėlės, paprastieji dagišiai, paprastosios durnaropės ir kiti truputį keisti ir nelabai aiškūs statuso žolynai. Visų jų sulaukėjimas ir išvirtinimas yra labai skirtingas, ir tik laikas parodys, ką jau galima bus laikyti tikrais aborigenais, o kas galbūt prapuls. Matyt, visą laiką bus tokių godotinių augalėlių, kuriuos vis reikės šiek tiek pagloboti. Dirvinis progailis niekada neatsiras šienaujamoje pievoje ar juodalksnių pavėsyje, bet ir iš daržo lysvės jis gali greitai dingti, jei paskelbsime karą visoms žolelėms, kurias vadiname piktžolėmis. Juk net ir pavasarinė ankstyvė kai kuriose knygose ar žinynuose yra vadinama piktžole, nors realiai jokios žalos nei daržininkui, nei javų augintojui niekada nepadarė. Retkarčiais tenka matyti, kaip sužydi ankstyvės rūgū lauke ant žvyro kalvelės, kur joks rugys neperžiemojo. Argi ir tenai pavasarinė ankstyvė yra piktžolė? O progaili būtina išsaugoti kaip rūšį todėl, kad jis yra nepaprastai jautrus šviesai – trečią valandą po pietų jo žiedeliai susiglaudžia, per mažą jiems šviesos. Todėl šis mažas ryškiais raudonais žiedeliais žydintis augalėlis gali būti svarbus, kuriant ypatingą Saulės laikrodį. Paprastoji durnaropė užduoda dar daugiau klausimų floristams ir augalų evoliucijos tyrinėtojams. Niekas nežino, kodėl ji išnyko. Yra ir daugiau sinantropinių augalų, sunokinančių nuodingas sėklas, bet išnykimas jiems negresia. O žydi durnaropė labai iškilmingai. Įdomu, kad artima durnaropės gimnaitė yra puošnioji brugmansija – tikra retenybė kolekcininkų gėlynuose. Tripirštės uolaskėlės natūrali buveinė yra seni akmeniniai laiptai arba nebenaudojamas žvyrynas, bet daržo lysvėje ji taip pat gali augti ir gražiai sužydėti. Augalėlis visai mažas, neryškus, bet kai iš arčiau į jį pasižiūri,

pajunti, kad visada atsiminsi, nes tie tripirščiai lapeliai yra tarsi žaislinės letenėlės. Daugiau tokių augalų mūsų floroje tikrai nėra. Paprastas dagišius yra ne mūsų krašto augalas, labai keistas ir įdomus. Viename labai dygliuotame kankorėžyje būna tik viena sėkla, bet pasėta sudygsta ir galėtų nustebinti svečius iš arabų kraštų. Vis tai keistenybės, kurias auginti įdomu. Jų ateitis neaiški, ypač tų, kurie yra vienamečiai.

2006 – 2010 metai

Netikėtai ir visai nelauktai atsiranda Sode dar vienas svarbus darbas: kova su nepageidaujamomis augalų ir medžių rūšimis. Ir upelio slėnyje, ir atvirose pievose tokios rūšys vis labiau plinta, kai kurios yra ir naikintųjų invazinių rūšių sąrašė, kurį sudarė Botanikos instituto mokslininkai. Labiausiai nepageidaujamas medis – uosialapis klevas. Nemuno pakrantėse galima užteiti tokias šių medžių tankmes, kur nebeauga joks kitas krūmas ir jokia žolė. Buvusiose čibrelėlių, naktižiedžių ir *dykų* kriaušių šlaituose suvešėjo vien uosialapiai klevai. Į Sodo teritoriją paukščiai atneša sėklų ir, žiūrėk, vienur kitur jau auga tas agresyvus invazinis medelis. Reikia rauti, nes iškirstas jis tuoj pat atželia ir būna dar aršesnis.

Gaila, bet paprastoji ieva daugelyje vietų taip pat jau yra nepageidaujama. Atrodo, kad dabar tai yra pats agresyviausias mūsų krašto medis, išeinantis iš savų paupio buveinių net į kalvas ir pievas. Kiekviena ievos šakelė, prisiglaudusi prie žemės labai greitai išleidžia šaknis, todėl vėtros nu laužta ji niekada nežūsta, tik dar labiau suželia, tik tai jau ne medis būna, o tankus krūmas. Ievų tankmėse taip pat tamsu, kaip ir uosialapių klevų sąžalynuose, niekas čia nebeauga, net ir dilgėlės.

Plačialapis šakys dabar irgi labai greitai užkariauja naujus plotus, išeina iš tikrųjų savo buveinių (retmiškių ir pamiš-

kių) į atvirus plotus, kur prieš 20 metų jo tikrai nebūdavo. Dar gerai, kad pavasarį tie į paparčius panašūs žolynai vegetaciją pradeda vėlokai, nes bijo šalnų. Raudonėliai, jonažolės, kraujažolės, cikorijos – visi šie geri vaistiniai augalai savo tikrose buveinėse pavasarį sužaliuoja neblogai, bet jau birželį greit augančios plačialapių šakių veduoklės viską nustelbia. Reikia šienauti, kad bent raudonėliai galėtų sužydėti. Bet nupjauti plačialapiai šakiai atauga greitai. Vieną vasarą nedideliame, gal pusantrą aro plotelyje (šalia „Atogražų“ šlaito) šienavau plačialapius šakius net devynis kartus, nuo birželio iki rugsėjo, ir anei kiek nesumenkinau jų gyvybinių galių – giliai žemėje esantys labai kieti geležiniai juodi šakniastiebiai išleidžia vis naujus ir naujus ūglius.

Vienametis šėmenis irgi pradeda plisti be saiko, žydi pievose ir ganyklose, nors dar visai neseniai buvo godotina darželio gėlė. Tada ją vadino skaiteniu. Vienametis augalas lyg ir negali būti labai agresyvus, bet kai pradeda smarkiai plisti, pakinta ir jo statusas: buvusi darželio gėlė, kadaise auginta kartu su balzaminiumi skaiteniu ir su vaistiniu skaiteniu, dabar jau darosi panaši į kanadinę konyžą ir karčiąją šiušelę, kurios yra tik piktžolės. Iš tikrųjų dabar stebime gana įdomų reiškinį: nepasikeitė augalo biologija, bet kai šitaip išsiplėtė ekologinė niša, kai nebeįmanoma tos rūšies kontroliuoti, darosi ji ir neestetiška. Keletą vasarų bandžiau kovoti su šiuo skaiteniu šienaudamas žydinčias viršūnes, kad nesubręstų sėklos, bet jis atželia ir antrą, ir trečią kartą, gali sužydėti net spalio mėnesį. Be to, žydintys šėmeniai sugeba pasislėpti (pavyzdžiui, aukštoje, tankiai sužėlusioje ameliankių žaliavoreje), ir tokiu būdu šių nepageidaujamų augalų sėklų bankas dirvožemyje didėja.

Ūgšins. Pradžia Nr. 30, 31, 33, 36

Henrikas GUDAVIČIUS